

מיהו 'מלח הארץ' על פי עיתון הארץ? השפעת המרחק החברתי-אידאולוגי בין קבוצות חברתיות שונות לבין עיתונאים

ארן ליביו ואלי אברהם

א. מבוא

מאוגוסט 1997 ועד מאי 2004 התפרסם במוסף השבועי של עיתון הארץ מדור ושמו 'מלח הארץ'. המדור כלל ידיעות קצרות שעסקו בסגנון דעתני, לעתים קרובות ביקורתי, בעניינים שונים שעל סדר היום הציבורי, או דיווחו על ניסיונם האישי של הכותבים ועל חוויותיהם. שמו של המדור נלקח מביטוי המופיע בברית החדשה, 'אתם מלח הארץ, אך אם המלח נהיה תפל במה ימולח?' (מתי ה, 13), ומשמעותו היא קבוצה חברתית או פרט מובחר בחברה. אפשר לפיכך לשער שהמדור שיקף במידה מסוימת לפחות את עמדת אנשי המוסף בנוגע לאיכויותיהן היחסיות של קבוצות שונות באוכלוסייה, לתרומתן לחברה, ולערכים, לאמונות ולעמדות שהן מייצגות. במילים אחרות, דרך המדור יכול היה הקורא להבין מי נחשב ל'מלח הארץ'. מטרתו העיקרית של מאמר זה היא לנתח את תפיסת המציאות שהמדור ביטא ואת הדרך שבה קוטלגו ותויגו בו קבוצות ויישובים בישראל.

מחקר זה נשען על הנחות היסוד של תיאוריית ההבניה החברתית של המציאות (Berger & Luckmann, 1966). הנחות אלה קובעות כי קבוצות חברתיות שונות נאבקות באופן מתמיד על הגדרת פעולות המתרחשות בחברה. סיכוייהן של הגדרות של קבוצות שחלוקת הכוח החברתי היטיבה עמן טובים יותר להתקבל. כך יוצרות ההגדרות תפיסה של המציאות המשקפת את מערך הכוחות בחברה. השימוש הנפוץ והמוכן מאליהן בהגדרות אלה אינו מודע לעתים קרובות לאופן שבו נוצרו והתקבלו (אברהם,

* הכותבים מודים לקרן הלאומית למדע על תמיכתה במחקר זה.

2001). כך משמרות האליטות בכלכלה, בחברה, בתרבות, בפוליטיקה וכו' את מעמדן. מעמד זה מאפשר להן, בין השאר, לחלוש על משאבים ולחלקם באופן התואם את האינטרסים שלהן, הנתפסים כאינטרסים כלל-חברתיים (Davis, 1990; Herzog & Shamir, 1994; First, 1998).

תפקיד מרכזי בתהליך הבניית המציאות שמור לכלי התקשורת. התקשורת, הנהנית מתפוצה רחבה, נתפסת בציבור כאוטונומית יחסית וכגורם נטול פניות, ומהווה אתר מרכזי לייצורם של הייצוגים האידאולוגיים הדומיננטיים של העולם החברתי ולהפצתם (Hall, 1995; Hallin, 1986; Gitlin, 1980). הורוביץ וליסק (1990) מסווגים את כלי התקשורת כאחד ממרכזי המשנה (נוסף למפלגות, לארגונים גדולים וכו') המתווכים בין המרכז החברתי והפוליטי, שבו מרוכזות האליטות, מתקבלות ההחלטות, נקבעים הערכים הדומיננטיים ומרוכזים המשאבים בחברה, לבין הפריפריה, המקבלת עליה את הנורמות שמכתיב המרכז (גרדוס, 1986; קימרינג, 1995). כלי התקשורת משמשים מעין סוכני חברות עבור הציבור, המחזקים את הלגיטימיות של המרכז ושומרים על מאזן הכוחות הקיים בחברה (Fishman, 1980). כוחם והשפעתם ניכרים ביכולתם לקבוע מה יהיו נושאי הסיקור ואילו קבוצות בחברה יזכו בו, מהי מידת הבולטות הניתנת לסיפורים שונים, וכיצד יש לשפוט את האירועים המתוארים (אברהם, 2001; Hoare, 1991). לעתים קרובות שיפוט מסוג זה אינו פרי בחירה מודעת של העיתונאים, אלא תוצאה של אילוצים שונים (מקצועיים, חברתיים, כלכליים וכו'). אילוצים אלה משפיעים על דרכי עבודתם ומעודדים שימוש בתבניות קבועות, המייעלות אמנם את תהליך הפקת הכתבות, אך גם יוצרות מסגרות התייחסות קבועות. מסגרות אלה, המקדמות הגדרות טעונות חברתית של המציאות, יוצרות מראית עין של אובייקטיביות אך למעשה עולות בקנה אחד עם האינטרסים של בעלי הכוח בחברה. כתוצאה מכך התקשורת נוטה לסקר קבוצות בעלות כוח. מקבוצות אחרות, שוליות, נמנעת הגישה לתקשורת וסיקורן מוגבל לסיטואציות מוגדרות היטב (אברהם, 2001).

אברהם (2001) מסביר את תהליך הבניית המציאות של הסיקור העיתונאי בישראל באמצעות מודל משולב של גורמים המקיימים יחסי גומלין הדדיים ובכך מעצבים את דפוסי הסיקור הניתנים לצפייה ולכימות. מודל זה כולל את הגורמים הבאים: מאפייני היישוב או קבוצת היישוב (קבוצה באוכלוסייה החולקת מאפיינים גאוגרפיים, אתניים, או סוציו-אקונומיים משותפים), הסביבה החברתית-פוליטית, מדיניות ארגוני התקשורת כלפי סיקור קבוצות יישוב שונות, הקירבה החברתית-פוליטית בין מוקדי הכוח וקבוצת היישוב, המרחק החברתי-אידאולוגי בין העיתונאים וקבוצת היישוב והפעלתו של מערך דוברות ויחסי ציבור בידי הקבוצה או היישוב.

המחקר הנוכחי עשה שימוש במודל של אברהם (2001) לצורך ניתוח דפוסי הסיקור של קבוצות יישוב ויישובים במדור 'מלח הארץ'. הוא התמקד בהשפעתם של שני

רכיבים על דפוסי הסיקור במדור: המרחק החברתי-אידאולוגי בין העיתונאים לבין קבוצת היישוב ומדיניות העיתון כלפי סיקור קבוצת היישוב.

המרחק החברתי-אידאולוגי בין העיתונאים לבין קבוצת היישוב נקבע על פי קריטריונים אחדים, ובהם מטרות וערכים שונים, והבדלים בין מאפייני האליטות התקשורתיות, הכלכליות, התרבותיות והפוליטיות (כגון מין, מעמד, עדה ושיוך אתני, מידת דתיות וכו') לבין אלה של הקבוצות הנסקרות. בהקשר הנוכחי חשובה במיוחד מידת ההיכרות של עיתונאי מוסף הארץ עם קבוצת היישוב השונות. מאחר שמדובר במדור המבוסס בחלקו הגדול על חוויות אישיות, גם הממד הכמותי הפשוט – כמה ידיעות עוסקות בקבוצת יישוב שונות – שימש מדד למידת ההיכרות של העיתונאים עם קבוצת היישוב השונות או עם הערים שאותן הם סיקרו. כן נבחנו הטרימינולוגיה שבה נעשה שימוש לגבי קבוצת שונות, והמוטיבים המרכזיים בתיאור קבוצת ויישובים. בנוסף נבדקה מדיניות מוסף הארץ, ובמיוחד שניים ממרכיביה: כיצד הוא מגדיר 'חדשות' בכל קבוצת יישוב, ויחסם של עיתונאי המוסף אל קהל היעד שלהם ודעותיו. במהלך הכשרתם המקצועית עוברים העיתונאים תהליך סוציאליזציה מורכב, שבו הם לומדים מהם האירועים הנחשבים ל'חדשות' (Shoemaker & Reese, 1996). תהליך זה מיתרגם לרוב לדפוסי סיקור קבועים, שמרניים ושגרתיים (אברהם, 2001). במדור 'מלח הארץ' היה רק לחלק מן הידיעות מרכיב 'חדשות' מובהק, אולם באופן רחב יותר אפשר להסתכל על כל הידיעות המתפרסמות במדור כעל סוג ייחודי של 'חדשות', הרלוונטי לאכסניה שבה הן ממוקמות. במילים אחרות, הבחירה באילו נושאים להתמקד בכל קבוצת יישוב, אף אם אין מדובר בידיעה חדשותית מובהקת אלא בהבעת דעה, משקפת את חשיבות הנושא בעיני העורכים והכתבים.

מחקרים רבים עוסקים בהשפעת קהל היעד של העיתון על החלטות מקצועיות המתקבלות בידי עורכים וכתבים. במקרה של מוסף הארץ שאלה זו רלוונטית במיוחד, משום שמדובר במוסף שבועי של עיתון הנתפס כאליטיסטי, כביקורתי וכליברלי (כספי ולימור, 1998). למעשה, למוסף השבועי של הארץ יצא שם של אכסניה אליטיסטית וביקורתית עוד יותר משאר חלקי העיתון, המשמשת במה לכמה מן הכותבים הרדיקליים והמקוריים ביותר בתקשורת הישראלית. לפיכך, הטענה המקובלת כי העיתונאים 'מיישרים קו' עם מוקדי הכוח המרכזיים, ובראשם האליטות השונות, מעניינת במיוחד במקרה של מוסף הארץ, המהווה בעצמו סוג של 'אליטה' עצמאית, הדומה בחלק ממאפייניה (בעיקר הכלכליים) לאלה של מוקדי הכוח, אך שונה מאוד בכל הנוגע למאפיינים אחרים (בעיקר הפוליטיים). מאחר שעיתונאים נוטים להאמין כי ערכיו של קהל היעד שלהם דומים לאלה שלהם (Gans, 1979; Jakubowicz et al., 1994), מעניין היה לראות אם הדבר נכון גם במקרה שלפנינו. יתר על כן, מעניין היה לבחון עד כמה התפיסה כי הקוראים מתעניינים יותר במתרחש באזור מגוריהם (Hoare, 1991)

משפיעה על בחירת היישובים שבהם מתמקד 'מלח הארץ', במיוחד לאור העובדה שרובם המוחלט של קוראי הארץ גר במרכז הארץ, ובמיוחד בתל-אביב ובירושלים. קבוצות שונות באוכלוסייה מחזיקות בעמדות, בתפיסות ובערכים שונים לגבי מטרותיה של המדינה והדרכים הנכונות ליישומן. קבוצות אלה נבדלות זו מזו, מן הסתם, גם בראייתן את השאלה מי ראוי להיחשב 'מלח הארץ'. למרות זאת בשיח הציבורי, המובנה על ידי מוקדי הכוח השונים, נעלמות לרוב הגדרותיהן של קבוצות יישוב פריפריאליות, וקולן אינו נשמע. יתרה מזאת: אפילו במוסדות המתיימרים לייצג את כלל האוכלוסייה, כגון הכנסת, גובר קולן של האליטות המרכזיות, המתעלמות לעתים מקיומה של הפריפריה. כך למשל יכול היה יושב ראש הכנסת דאז, אברהם בורג, להכריז בשיבה רשמית שדנה בהצעות החוק להגבלת בעלויות צולבות ולמניעת מונופולים וקרטלים בתקשורת: 'זו מדינה שכולה משתרעת בין גדרה לחדרה, בין נטף ליפה-נוף. שם היא משתרעת, המדינה הזאת' (דברי הכנסת החמש עשרה, ישיבה 288, 20.8.2002). באמצעות התחכמות מילולית דחק בורג (הגר בנטף) החוצה את רובה הגאוגרפי של המדינה, ובתוך כך כמה מיליוני תושבים, מכלל האוכלוסייה. במדינה שאבחנות כאלה נעשות בפרלמנט שלה, מעניין לבחון אם גם מדור מרכזי בעיתון הנתפס כאליטיסטי וכמשפיע על מקבלי החלטות בדרגים השונים, מחזיק בעמדות דומות, במיוחד כשהוא מתיימר לספר על 'מלח הארץ'.

ב. שיטת המחקר

על מנת לבחון את קיומו של המרחק החברתי-אידיאולוגי בין כתבי 'מלח הארץ' לבין קבוצות היישוב השונות ואת מדיניות מערכת מוסף הארץ כלפיהן, נדגמו כל הידיעות שהתפרסמו במדור במשך שנתיים, בין ה-1 בינואר 2000 ל-31 בדצמבר 2001, פרט לציטוטים שבתת המדור 'כיכר המדינה', לרצועת הקומיקס שבתחתית המדור ולתת המדור לשאלות טריוויה, '20 שאלות'. מתוך 714 ידיעות שהתפרסמו במדור בתקופה זו, נותחו 306 ידיעות שעסקו באופן ישיר ביישוב מסוים או בקבוצת יישוב ספציפית. מאחר שמדובר במדור שחלק גדול מהידיעות המתפרסמות בו אינן בעלות אופי חדשותי, הוכנסה ידיעה למדגם הסופי גם אם לא תיארה אירוע שהתרחש ביישוב מסוים (או בקבוצת יישוב מסוימת), אלא רק התייחסה ליישוב (או לקבוצת היישוב) באופן עקיף בשל הקשר שלו לסיפור.

מבחינה כמותית הניתוח התבסס על בדיקת מספר הידיעות שהתפרסמו על כל יישוב וקבוצת יישוב. בניתוח התוכן האיכותני נבדקו הדפוסים העיקריים והתמות המרכזיות שאפיינו את הכתיבה על יישובים שונים ועל קבוצות יישוב שונות, בהשראת מחקרים דומים שנעשו בעולם (Dahlgren & Chakrapani, 1982; van Dijk, 1988). בין השאר נבחנו ההבדלים בבחירת הנושאים בכל יישוב או בקבוצת יישוב, המשקפים תפיסות

שונות על מה נחשב ל'חדשות' עבור קבוצות היישוב; השימוש בסטראוטיפים, בהכללות, במוטיבים ובמיתוסים לגבי קבוצות היישוב; מידת המעורבות האישית של הכותבים; ובמידת הבולטות שניתנה לידיעות שעסקו בקבוצות היישוב השונות. החלוקה לקבוצות היישובים התבססה על החלוקה במחקרו של אברהם (2001). אל ארבע הקבוצות המופיעות במחקרו – ערי פיתוח, יישובים ערביים, קיבוצים והתנחלויות – נוספו הערים במרכז.

ג. הממצאים

טבלה מס' 1 מסכמת את הנתונים המרכזיים בנוגע לידיעות שהתפרסמו על יישובים ספציפיים בשנים 2000-2001. בטבלה מופיעים שמות כל היישובים שהופיעו במדור יותר משלוש פעמים, מספר הפעמים שבהן הוזכרו ואחוז האזכורים מתוך כלל הידיעות שבהן הוזכרו לפחות יישוב אחד או קבוצת יישוב אחת. מטבע הדברים הוזכר בחלק מהידיעות יותר מיישוב אחד, ובידיעות אחרות הוזכרו קבוצות יישוב בלא אזכור שמות יישובים. לכן סך כל האזכורים בטבלה (כולל היישובים שנוזכרו שלוש פעמים או פחות ואינם מופיעים בטבלה) אינו זהה למספרן הכולל של הידיעות שנתחו (306), כמפורט בפרק 'שיטת המחקר'.

טבלה מס' 1

מספר הידיעות על יישובים במדור בשנים 2000-2001

מספר ידיעות	אחוזים מסך הכתבות	
110	35.9%	תל-אביב
55	18.0%	ירושלים
16	5.2%	חיפה
11	3.6%	נתניה
10	3.3%	חולון
9	2.9%	רמת גן
8	2.6%	באר שבע
8	2.6%	הרצליה
5	1.6%	אילת
4	1.3%	רמת השרון
4	1.3%	ירוחם
4	1.3%	פתח תקוה
4	1.3%	בת ים
4	1.3%	קיסריה
4	1.3%	ראשון לציון

מן הטבלה עולה בבירור כי תל-אביב לבדה נזכרה ביותר משליש מהידיעות, ויחד עם ירושלים הן נזכרו ביותר ממחצית הידיעות. טבלה מס' 2 מסכמת את הנתונים של קבוצות היישוב. הקבוצות שסיקורן נבדק הן הערים במרכז הארץ (כולל תל-אביב וירושלים), ערי הפיתוח, יישובי המגזר הערבי בכל חלקי הארץ, ההתנחלויות מעבר לקו הירוק והקיבוצים (גם בטבלה זו, כמובן, הנתונים אינם מסתכמים ב-100 אחוז בשל העובדה שחלק מהידיעות התייחסו ליותר מקבוצת יישוב אחת).

טבלה מס' 2

מספר הידיעות על קבוצות יישוב במדור בשנים 2000-2001

אחוזים	מספר ידיעות	
67.4%	207	ערים במרכז
13.1%	40	ערי פיתוח
12.1%	37	אוכלוסייה ערבית
9.2%	28	התנחלויות
4.2%	13	קיבוצים

מן הטבלה עולה בבירור ובאופן צפוי, לאור הנתונים שהוצגו בטבלה הראשונה, כי הסיקור הרב ביותר הוקדש לערים במרכז, כשני שלישים בסך הכול. שתי הקבוצות שאחריהן – ערי הפיתוח והאוכלוסייה הערבית – זכו להיקף סיקור דומה. ההתנחלויות סוקרו מעט פחות, והקיבוצים זכו לסיקור הדל ביותר. להלן ניתוח של דפוסי הסיקור של כל אחת מקבוצות היישוב.

ערים במרכז

207 מתוך 306 הידיעות שעסקו ביישוב או בקבוצת יישוב נגעו ישירות להתרחשויות או לסוגיות באחת מערי המרכז, כשבתוכן בלט במיוחד חלקן של תל-אביב (110 ידיעות, 35.9%) וירושלים (55 ידיעות, 18%). הדיון על סיקור הערים במרכז ייעשה לפיכך תוך הפרדה לשלוש קבוצות: תל-אביב, ירושלים וערים אחרות.

תל-אביב

ההתייחסות לתל-אביב התאפיינה בכמה ממדים הקשורים לקירבה החברתית-אידאולוגית בין הכותבים לבין מושאי הסיקור. הנושאים המסוקרים, המוטיבים שנעשה בהם שימוש והשימוש בטרמינולוגיה מסוימת משקפים את הקירבה הזו. כך מובנית תפיסה הרואה בתל אביב יישוב נבדל וייחודי במדינת ישראל, שערכיו, אמונותיו

ומאפייניו שונים באופן מהותי מאלה של התושבים בשאר חלקי הארץ. בעוד בערים אחרות סוקרו רק אירועים דרמטיים ובעלי חשיבות לאומית, בתל-אביב כל נושא כמעט היה ראוי בעיני העיתונאים לידיעה, לעתים קרובות בשל מעורבותם האישית של הכותבים. דוגמאות לכך ניתן לראות בידיעות הבאות:

'עומר, ילד תל-אביבי בן 12, חזר ממסיבת בת מצווה [וסיפר] שהיה כיף והיו ריקודים וכל מיני משחקים, כולל משחק "האונס" [...] מתברר שמדובר במשחק נפוץ ביותר, לפחות באזור תל-אביב' (25.5.2001).

'בתל-אביב הונהגה [...] שיטה חדשה לתשלום דמי חניה בסיסמה "חניה כמעט חינם"' (27.7.2001).

'קורא תל-אביבי רכש לפני חודשיים חבילת פילה סלמון' (25.2.2000).

משחקי ילדים מזעזעים אפשר למצוא מן הסתם בכל הארץ, הסדרי חניה חדשים אינם ייחודיים לתל-אביב, ויש להניח שגם מחוץ לתל-אביב נמצא מדי פעם מישהו שרכש פילה סלמון – אולם לאירועים כאלה לא מצאנו התייחסות במדור. לעומת זאת, התרחשויות כאלה בתל-אביב נחשבו למעניינות. נמצאו עוד עשרות אירועים וסוגיות בעלי חשיבות דומה. במקרים רבים, המעורבות האישית של הכותבים בסיפורים באה לידי ביטוי בשימוש בגוף ראשון, כפי שניתן לראות בדוגמאות הבאות:

'אוירת ערב האפוקליפסה שפושה במרכז תל-אביב הופכת את החיים בעיר לבלתי נסבלים: אני יוצא לרחוב לבוש כצו האופנה בסגנון הדגמ"ח [...] אני יושב במסעדה [...] אני מגיע להופעה בהיכל התרבות' (2.2.2001).

'המציאות הביטחונית של החודשים האחרונים העמיסה על שוטרי ישראל משימות רבות שמקשות עליהם למלא את תפקידם המסורתי: לספק לאזרחים שלווים הגנה מפני פורעי חוק המסכנים אותם. דוגמה קטנה לכך קיבלתי ביום שני, 10 בספטמבר 2001, כשמצאתי את עצמי מותקפת יחד עם עוד נשים וילדים בגן הכובשים בתל-אביב על ידי גבר שיכור, לבוש בתחתונים בלבד' (28.9.2001).

'החגים בעיצומם ורשות הדואר עובדת במלוא הקצב [...]. לכן חברי, הגר ברחוב קרני בתל-אביב, התפלא מאוד כאשר התברר לו בימים האחרונים שהוא מקבל את דברי הדואר של השכונה כולה, אך לא מקבל את דברי הדואר שלהם הוא מחכה' (21.9.2001).

בדוגמאות הללו ניתן לראות לא רק את העובדה שהן מבוססות על ניסיונם האישי של הכותבים, אלא גם את רמת הפירוט כאשר מדובר בתל-אביב. נראה כי הנחת היסוד המובלעת של הכותבים היא שגם הקוראים, כמותם, מכירים היטב את תל-אביב. לכן ניתנים להם פרטים רבים ככל האפשר, כולל שמות ספציפיים של רחובות וגנים. במקרים רבים, נושאים בעלי עניין לאומי סווגו באופן גלוי או סמוי כסוגיות המטרידות את מנוחתם של תושבי תל-אביב בלבד. כך, למשל, ידיעה בדבר החוק האוסר על עישון במקומות ציבוריים, החל כמובן במדינה כולה, התייחסה למצוקתם של מקומות בילוי תל-אביביים בלבד. אפשר לראות זאת בדוגמה הבאה:

'איגוד המסעדנים החתים כ-300 בעלי מסעדות ובתי קפה בכל הארץ על מכתב מחאה לשר הבריאות. [...] אילן שנהב מקפה אילניס, ארו קומורובסקי מ"לחם ארז" ורבים אחרים מדווחים על לקוחות שעוזבים ומבטיחים לא לחזור עד שיאפשרו להם לעשן. [...] המצוקה הקשה ביותר נרשמת בגזרת הפאבים. [...] אחדים מבעלי הפאבים בתל-אביב כבר הודיעו, שבכוונתם להציב בכניסה שלט האומר "פה מעשנים" או "הכניסה למעשנים בלבד". [...] "כל הבר שלי הוא בשטח של 50 מ"ר", אומר דני שניידר מ"שניידר", פאב פופולרי בתל-אביב' (19.10.2001).

במשך השנה פורסמו עוד שלל ידיעות שעסקו במצוקות השונות שהן מנת חלקם של תושבי תל-אביב. למשל:

'במוצאי השבת האחרונה זכו עשרות אלפים מתושבי תל-אביב במופע אופרה חיים, מבלי שנאלצו לצאת מבתם. הווליום העז של "לה טרוויאטה", שהועלתה בכיכר רבין במסגרת פסטיבל תל-אביב, הפך את דיירי רחובות הסביבה למה שמכונה בעולם המדיה "קהל שבוי" (16.11.2001).

'בעידודה של המוקדנית ניגשתי לסניף דיזנגוף סנטר (של חברת סלקום), רק כדי לגלות שהחנות שם לא מתפקדת כמרכז שירות. מסתבר שבכל תל-אביב אין מרכז כזה ולקוחות המעוניינים להיפרד מסלקום נאלצים לצאת למסע ברמת גן, חולון, ראשון לציון או פתח תקוה' (18.8.2000).

מצוקות מסוג זה אינן שונות מאלה של מיליוני תושבים אחרים ברחבי המדינה, אולם לתושבים המרוחקים גאוגרפית וחברתית מן העיתונאים במרכז אין נגישות לאמצעי התקשורת. כאשר מדובר בתושבי תל-אביב, ובמיוחד במקרים שבהם הכותבים עצמם נמנים עמם, הופכות המצוקות הפעוטות הללו לעניינים שעל המדינה כולה לדעת עליהם. הדוגמה האחרונה שהובאה כאן מאלפת במיוחד: לא רק שאין סניף של חברת

סלקום בכל תל-אביב, אלא שהכותבת נאלצה 'לצאת למסע' הארוך אל ערי הספר הרחוקות, רמת גן, חולון, ראשון לציון ופתח תקוה. זהותה של תל-אביב כמעוז הנאורות, הליברליות והשוויוניות הודגשה בידיעות, במיוחד בהשוואה לקבוצות יישוב אחרות. הפתעה גדולה ניכרה כאשר נתגלתה בתל-אביב אחת התכונות השליליות המיוחסות לקבוצות יישוב אחרות. כך, למשל, תואר מקרה שבו הופנו גילויים גזעניים לעבר עורך דין ערבי בבית הפרקליט בתל-אביב: 'וכל זה קרה בתל-אביב, לא בהתנחלות בשומרון' (12.1.2001). במקרה זה, אפשר לחוש את הפליאה, את ההשתוממות ואת הזעם על כך שביטויים גזעניים מאפיינים לא רק את המתנחלים הימניים, המרוחקים מ'אתנו', אלא גם את תושבי תל-אביב ה'נאורים'. באופן מובלע משתמעת כאן ההנחה שגזענות היא לגיטימית וצפויה בהתנחלויות, אך לא בתל-אביב 'שלנו'. באותה ידיעה נכתב גם המשפט הבא: 'העובד ניסה להרגיע אותם. זה לא "סתם ערבי", הוא מתמחה באחד המשרדים בתל-אביב' (12.1.2001). כלומר, בעוד כלפי 'סתם ערבי' אפשר להפגין יחס גזעני, הרי שהערבי הנוכחי הוא כמעט מ'שלנו', שהרי הוא מתמחה במשרד עורכי דין בתל-אביב.

סיקורה של תל-אביב לא הוגבל לנושאים מסוימים, אך בלט בו הדגש על אירועי תרבות, בידור ועניינים מוניציפליים. הסיבה לכך ברורה: בניגוד לערים אחרות, שבהן התמקד המדור רק כאשר התרחשו בהן אירועים חריגים ובעלי חשיבות לאומית, תל-אביב מהווה עבור העיתונאים את מרכז החיים השגרתיים: הכתבים הולכים להצגות ולמופעים, נוסעים בכבישים ומשלמים מיסי עירייה. נושאים אלה הם מקורות המידע העיקריים לסיפורים האישיים, ההופכים ל'אייטמים' במדור. נראה, אפוא, כי הקירבה החברתית קבעה במידה רבה את נושאי הסיקור ואת אופיו.

ירושלים

אף שירושלים זכתה להיקף סיקור נרחב ב'מלח הארץ' בשנים 2000-2001 (55 ידיעות, 18%), קשה היה לזהות במרבית הידיעות מאפיינים ייחודיים המיוחסים לעיר ומבדילים אותה מערים אחרות. סיקורה דמה לזה של ערים אחרות, תוך התמקדות באירועים בעלי חשיבות לאומית או בהתרחשויות הקשורות למוסדות בתחומים שונים. ריבוי הידיעות היחסי על העיר הוסבר במספר האירועים הרב המתרחשים בה ושניתן להגדירם כבעלי חשיבות לאומית, בשל היותה מרכז פוליטי. מן הבחינה הזאת בולטים מאוד ההבדלים בין סיקור ירושלים לסיקור תל-אביב: למרות מרכזיותה של בירת ישראל, ולמרות שמספר תושביה גדול מזה של תל-אביב, היא מרוחקת מזהותם החברתית-אידאולוגית של כותבי 'מלח הארץ'. במשך שנתיים שנבדקו במדגם לא ניתן היה למצוא במדור

אפילו ידיעה אחת שנגעה לירושלים והתבססה על חוויותיהם האישיות של הכותבים, ואופי האירועים שסוקרו היה שונה לחלוטין מאלה שסוקרו בתל-אביב. מרבית הידיעות הנוגעות לירושלים היו קשורות למוסדות ממלכתיים או אחרים השוכנים בעיר. כך, למשל, נמצאו ידיעות הקשורות לאוניברסיטה העברית, למשרד החינוך, לקבר הרצל, למינהל מקרקעי ישראל, לבית המשפט העליון ולמוסדות תיירות בעיר. נוסף לאלה פורסמו כמובן ידיעות על אירועים בעלי חשיבות לאומית שהתרחשו בעיר, כמו הפגנות רבות משתתפים, פיגועים ואסון ורסאי. בין הנושאים הללו הבליחה מדי פעם גם התייחסות לאופיה של ירושלים, שממנה אפשר היה ללמוד על יחסם המסויג של הכותבים לעיר, המבטאת בעיניהם את ההפך הגמור מתל-אביב החילונית והמודרנית. כך למשל בדיעה על מיעוט נוכחים בהפגנה למען שלמות ירושלים נכתב: 'כנראה שלמרות הרטוריקה המתלהמת, גם ירושלים היא וריאציה נוספת באותו וכוח פוליטי שמתנהל אצלנו למעלה משנות דור, וכנראה שרוב הציבור עייף ממנו' (12.1.2001). בהפגנה המדוברת נכחו כמה עשרות אלפים, מספר לא מבוטל בהפגנות פוליטיות. הרושם הוא שבדברו על 'רוב הציבור' שעיף מן הוויכוח על ירושלים, חשב הכותב בעיקר על עצמו ועל קבוצת הייחוס שלו.

ערים אחרות

בין הערים הנוספות במרכז שזכו לסיקור ב'מלח הארץ', בלט במיוחד חלקן של ערי הלווין של תל-אביב: רמת גן, גבעתיים, חולון, בת ים, הרצליה, כפר שמריהו, סביון, רמת השרון, כפר סבא ורעננה. כל אלה זכו לאזכורים במדור, שאותם אפשר לייחס לאותה קירבה חברתית של הכותבים, שנזכרה במקרה של תל-אביב. הידיעות שעסקו בערים הללו התבססו, רובן ככולן, על ניסיונם האישי של הכותבים, וכללו בין השאר חוויות מעמידה בתור בתחנות השירות להחלפת ערכות מגן (ברמת גן), טענות על תעריפי דלק מופקעים (בהרצליה), ביקורת על משרד הרישוי (בחולון), וביקורת על נוהלי התלבושת בתיכון שבו לומדת בתו של אחד הכותבים (ברעננה). ניכר שערים אלה הן חלק אינטגרלי מעולמם הרוחני והחברתי של הכותבים, ואפשר לזהות בדפוסו סיקורן מוטיבים דומים לאלה שכבר צוינו בדיון על תל-אביב. למרות זאת, במקרים אחדים שבהם זוהו ערים מסוימות עם סטראוטיפים שונים מאלה של תל-אביב, הדבר בא לידי ביטוי בסיקור. כך, למשל, בדיעה על מודעות תמיכה באהוד ברק שנתלו בבת ים והתייחסו לעברו הצבאי של ראש הממשלה דאז נכתב: 'מפיצי הפלקט מבקשים לחזק את תדמית ה"קילר" של ברק (האם זה מקרי שהוא הופץ דווקא בבת ים?)' (26.1.2001). כלומר, דימויה של בת ים כעיר שבה מתגוררים תושבים ימניים היה ההסבר לתליית הפלקטים המיליטריסטיים דווקא בה.

עיר שזכתה לסיקור רב מהצפוי היא נתניה, אך קל להסביר זאת: שמונה ידיעות (מתוך 11 שהתייחסו לעיר) התפרסמו במהלך שנת 2001, ושבע מתוכן התייחסו באופן ישיר לפיגועים שהתרחשו בעיר במשך שנה זו. כלומר, גם במקרה זה נבע הסיקור הרב באופן יחסי מאירועים בעלי חשיבות לאומית שהתרחשו בה.

התנחלויות

מבין 306 הידיעות שפורסמו במדור במהלך השנים 2000-2001 ועסקו ביישובים ספציפיים או בקבוצות יישוב, עסקו 28 (9.2%) בהתנחלויות שביהודה, שומרון וחבל עזה. בהתחשב בעובדה שקבוצת יישוב זו מנתה כ-125,000 תושבים בלבד (בין 2% ל-3%), מדובר במספר רב של ידיעות. מספר זה אינו נופל בהרבה ממספר הידיעות שעסקו בתקופה זו בערי הפיתוח (40 ידיעות, 13.1%) ובאוכלוסייה הערבית (37 ידיעות, 12.1%), אף שמדובר בקבוצות יישוב שאוכלוסייתן גדולה באופן ניכר מזו של ההתנחלויות. עם זאת, ההבחנה ההכרחית בין היקף הסיקור לבין אופיו בולטת במיוחד במקרה של ההתנחלויות: מספר הידיעות עליהן היה רב יחסית לגודל האוכלוסייה המתגוררת בהן, אך אופיין של הידיעות היה שלילי ביותר. מתוך 28 הידיעות שהתפרסמו על קבוצה זו במדור, רק אחת התייחסה אליה באופן אוהד, וגם היא עשתה זאת באופן חלקי בלבד. לעומת זאת, 14 ידיעות מתחו ביקורת חריפה על המתנחלים באופן ברור ומפורש, וגם ברוב שאר הידיעות נרמזה גישה בלתי אוהדת להם ולמפעלים. ההתנחלויות הן גם קבוצת היישוב היחידה, פרט לערבים, שההתייחסות אליה אופיינה כמעט בכל הידיעות בקווים כלליים. בעוד יישובים במרכז הארץ, קיבוצים, מושבים וערי פיתוח זכו להתייחסות בעיקר בשל אירועים ספציפיים שהתרחשו במקום מסוים, 26 מתוך 28 הידיעות שעסקו בהתנחלויות התייחסו אליהן כאל גוש אחד, קבוצת יישוב ייחודית ובעלת מאפיינים משותפים. למעשה, רק ארבע התנחלויות (אלקנה, בית אל, קריית ארבע ומעלה מכמש) צוינו במפורש בשמן בכל 28 הידיעות. כל שאר הידיעות התייחסו להתנחלויות כאל ישות עצמאית, יחידה אוטונומית בעלת זהות מבודלת ומונוליתית. הסיבה לכך ברורה: לכתובה על אירועים ספציפיים, המתרחשים בהתנחלויות ספציפיות, נדרשת קירבה גאוגרפית או לפחות חברתית לקבוצת היישוב הנדונה. עבור ביטוי עמדה ערכית, כללית וגלובלית כלפי ההתנחלויות, לעומת זאת, נדרשת רק משנה אידאולוגית סדורה. במקרה של מוסף הארץ, כמעט תמיד היה מדובר במשנה העוינת את ההתנחלויות ורואה בהן את אחת הסיבות העיקריות לבעיותיה של מדינת ישראל בשורה ארוכה של תחומים. בין השאר, נדונו המתנחלים בהקשר של מערכות פוליטיות קיצוניות, הקלות שקיבלו תלמידים מעבר לקו הירוק בבחינות הבגרות ושתוארו כלא מוצדקות, הצהרות גזעניות שהושמעו בהזדמנויות שונות, ועוד.

העובדה שאוכלוסייה זו סבלה במהלך השנים שנסקרו ממספר רב של אבדות בנפש לא באה לידי ביטוי במדור.

ברוב הידיעות הוצגו המתנחלים כקבוצה קיצונית, גזענית, הזוכה להטבות כלכליות, פוליטיות וחברתיות בשל כוחה, בניגוד לכללי הצדק והמוסר ועל חשבון קבוצות מקופחות אחרות באוכלוסייה. עדות לגישה זו ניתן למצוא בידיעות הבאות:

‘דו”ח מבקר המדינה המתפרסם היום מאפשר לנו מבט חטוף למשאבת הכסף של ההתנחלויות’ (6.10.2000).

‘דוד פישר, מנכ”ל הקרן החדשה לקולנוע וטלוויזיה, קורא למתנחלים בשטחים להגיש הצעות להפקת סרטי תעודה על חייהם. “בפנייה זו”, נימק פישר, “ניצור סוג חדש של העדפה מתקנת”. קשה שלא לראות ביוזמה הזאת קריצה להלכי הרוח הפוליטיים השולטים, שלא לומר התקרנפות ממש. ההנמקה הפוליטית תמוהה ומזמינה התנגדות פוליטית: פישר מציע “העדפה מתקנת” לציבור שזוכה לכל ההעדפות המתקנות האפשריות, בכל תחומי החיים’ (7.12.2001).

דוגמה מובהקת להאשמת המתנחלים בכל הרעות החולות של מדינת ישראל ניתן היה למצוא בידיעה שעסקה במצבו הירוד והמסוכן של כביש אשקלון-קרית גת:

‘במע”צ אמרו בתגובה כי “עקב בעיות תקציב” מתעכבת עבודת שיפוץ הכביש. [...] “אין תקציב”, כי הכסף הולך למקומות אחרים. הכסף הולך לבינוי נוסף ולכבישים עוקפים בשטחים, שם נבנים הכבישים המפוארים והרחבים ביותר בארץ ישראל’ (19.1.2001).

כותבי המאמרים נדרשו לעתים ליצירתיות יוצאת דופן בניסיונם לקשור את המתנחלים לכל דבר ועניין, יהיה הקשרו תלוש ככל שיהיה. כך, למשל, נכתב כי ‘המחיר הנורא שאנחנו משלמים בעבור ההתנחלויות בשטחים כנראה לא החכים אותנו. חוק השבות מסוכן לא פחות מהן’ (30.3.2001).

לעתים קרובות השוו הכותבים בין ההתנחלויות לבין קבוצות אחרות באוכלוסייה, הנבדלות מהן במאפייניהן הבסיסיים. לצורך זה גויס כל מאפיין אפשרי, גם כאשר השפעתו המעשית על ערכים, על עמדות או על אמונות לא הייתה ברורה. חשוב יותר, לדידם של הכותבים, היה להבהיר כי מדובר בשתי אוכלוסיות השונות זו מזו באופן מהותי וגורף, וכי אסור בשום פנים ואופן לכרוך ביניהן. לראיה:

‘העם היהודי היושב בארץ נמצא בתהליך היפרדות לשני עמים. יש הבדלים בולטים לעין בהופעה החיצונית, ויש גם הבדלים בשמות האנשים. מטבע הדברים ההבדלים בולטים יותר בשמות הפרטיים מאשר

בשמות המשפחה. בספר הטלפונים מופיעות 26 נשים שנושאות את השם מוריה ומתגוררות בירושלים, 28 מוריות המתגוררות מעבר לקו הירוק אבל רק תשע מוריות בתל-אביב, שתיים בחיפה ואחת בחולון. אף מוריה אחת לא מופיעה בספר הטלפונים של בת ים או הרצליה (3.8.2001).

במקרים רבים הביעו הכותבים הפתעה רבתי מכך שגילויים של תכונות 'מתנחליות', כגון גזענות וקיצוניות, מחלחלים גם אל תוך המרכזיות החילונית התל-אביבית 'השפויה והנאורה'. בהקשר זה ראוי להזכיר שוב את הדוגמה שהובאה כבר בדיון על תל-אביב, שבה נדהם הכתב מגילויי גזענות כלפי עורך דין ערבי בבית משפט בתל-אביב: 'וכל זה קרה בתל-אביב, לא בהתנחלות בשומרון' (12.1.2001). מדוגמה זו משתמע כאילו גילויי גזענות ועמדות גזעניות הם נחלתם הבלעדית של תושבים ביהודה ושומרון, ואילו 'אנחנו', 'הנאורים', 'המתקדמים' ו'השווינוניים' חסינים בפני עמדות כאלה.

יישובים ערביים

מתוך 306 הידיעות במדור שעסקו בקבוצות יישוב או ביישובים ספציפיים, נגעו 37 (12.1%) באוכלוסייה הערבית בישראל. אף ששיעור זה נמוך מחלקו של הציבור הערבי באוכלוסייה הכללית, הרי שבהשוואה לקבוצות יישוב פריפריאליות אחרות זכה הציבור הערבי לסיקור רב יחסית. נתון זה מפתיע לאור העובדה שבשנות התשעים סוקרו היישובים הערביים בעיתונים הארציים (הארץ וידיעות אחרונות) בשיעור נמוך בהרבה מההתנחלויות ומערי הפיתוח (אברהם, 2001).

בדומה לסיקור ההתנחלויות, גם ההתייחסות לציבור הערבי היא כאל מקשה אחת, כאשר רק בשישה מקרים (ירכא, דליית אל-כרמל, טמרה, עין מאהל ואום אל-פחם [פעמיים]) צוינו שמות היישובים הערביים. עם זאת, בשונה מסיקור ההתנחלויות, רוב רובו של סיקור הציבור הערבי היה אוהד. מספרן של הידיעות הביקורתיות כלפי הערבים היה מצומצם, ורק פעם אחת הוטחה ביקורת חריפה בציבור כמכלול. גם במקרה זה הביקורת נבעה בעיקר מאכזבת מחנה השמאל מאי תמיכת הערבים במועמד תנועת העבודה לראשות הממשלה, אהוד ברק, בבחירות 2001: 'פעם כשהיינו קטנים ותמימים סיפרו לנו שערביי ישראל הם גשר לשלום. מתברר היום שהם גשר לשרון וגנדי' (2.2.2001). הידיעה מצביעה על כך שעבור הכותב, הציבור הערבי אינו משתייך לקולקטיב הנרמז מהביטוי 'לנו'.

כמעט כל הידיעות האחרות שהתפרסמו ב'מלח הארץ' ועסקו בציבור הערבי התייחסו באופן ביקורתי לאפליה, לקיפוח ולדעות הקדומות כלפיו. כך הועלתה התהייה כיצד אמור לחוש ערבי המתגורר בלוד לאחר שהעירייה החליטה לקרוא לגן ציבורי על

שמו של רחבעם זאבי (28.12.2001); פורסמה הסתייגות מהביקורות על מפגשי הקרובים הערבים בסוריה שאותם ארגן חבר הכנסת עזמי בשארה (23.2.2001); והשר עוזי לנדאו זכה לביקורת חריפה על התייחסותו לדיוני 'ועדת אור' (20.4.2001). רוב הידיעות הללו אמנם התייחסו לציבור הערבי באופן כוללני למדי, אך מתוך גישה המאשימה את הממסד בהזנחתו וללא שימוש בסטראוטיפים שליליים בולטים. למשל:

'האפליה הכלכלית היא רק קצה הקרחון. כל מי שנקלע לערי המשולש רואה את ההזנחה, את הרחובות הלא סלולים, את הביוב הזורם בחוצות, את מצוקת הדיור, הפרנסה ואת התנאים המחפירים שאף ילד יהודי לא היה מסכים ללמוד בהם. ממשלות ישראל לדורותיהן הביאו בידועין את הסקטור הערבי למצבו הנוכחי' (5.5.2000).

למרות זאת יש לציין כי סיקור הערבים ב'מלח הארץ' נעשה תמיד בידי כתבים יהודים (פרט לידיעה אחת), מתוך נקודת ראות יהודית (כפי שניתן לראות מהחלוקה ל'אנחנו' ו'הם'), ומה שאולי חשוב מכול, תוך הכנסת הערבים למסגרת התייחסות נבדלת וייחודית, שבה הם זוכים לקבל סיקור רק במקרים הנוגעים לענייניהם כמיעוט אתני במדינת ישראל. ב'מלח הארץ' זכו הערבים למסגרת התייחסות מצומצמת, שבה הם אינם נחשבים לחלק מכלל האוכלוסייה. לא יעלה על הדעת, למשל, לראיין ערבי בשאלות על איכות סביבה, בריאות או חינוך, אלא אם כן הן נוגעות באופן ספציפי לציבור הערבי. מכאן שההתייחסות לערבים ב'מלח הארץ', על אף כוונותיה הטובות, הייתה פטרונית ושימרה את החציצה בין האוכלוסייה היהודית לאזרחים הערבים. ליהודים נשמרה הזכות להגיב בעניינים הנוגעים לערבים, אך לעמדותיהם של הערבים בנושאים כלליים וכאלה הנוגעים ליהודים לא הוענקה התייחסות. גישה זו כוננה מסגרת התייחסות המעודדת מדיניות של הפרדה והבדלה, ולא של אינטגרציה ושילוב.

ערי פיתוח

מתוך 306 הידיעות שעסקו באופן ישיר ביישובים או בקבוצות יישוב, עסקו 40 (13.1%) בלבד ביישובים הנכללים ברשימת ערי הפיתוח (ליפשיץ, 1990). זאת למרות העובדה שבערי הפיתוח התגוררו כ-1,100,000 תושבים, כלומר יותר מחמישית מאוכלוסיית המדינה. מספר הידיעות שעסקו בערי הפיתוח היה גבוה רק במעט מאלה שעסקו בהתנחלויות (28 ידיעות, 9.2%), כפי שניתן לראות בטבלה מס' 2, חרף העובדה שמספרם של תושבי ערי הפיתוח היה גדול כמעט פי עשרה ממספרם של תושבי ההתנחלויות.

הנתונים הללו משמעותיים עוד יותר כאשר שמים לב לכך שמתוך 40 הידיעות, עסקו חמש בענייני תיירות באילת, המרוחקת אמנם מאוד מן המרכז הגאוגרפי, אך קרובה חברתית לעולמם של אנשי המרכז בשל היותה יעד תיירותי שבו נופשים גם

אנשים רבים מהמרכז. חמש ידיעות נוספות עסקו באוניברסיטת בן-גוריון בנגב, השוכנת בבאר שבע. גם אוניברסיטה זו, חברי הסגל שלה והסטודנטים הלומדים בה נהנים מקירבה חברתית רבה יותר למרכז ולאנשים השוכנים בו מאשר תושבי ערי פיתוח אחרות. במילים אחרות, מתוך 40 הידיעות שעסקו בערי פיתוח, דנו עשר באופן ישיר במוסדות תיירותיים או אקדמיים הרלוונטיים לחייהם של אנשי מרכז הארץ לא פחות משלהם רלוונטיים לתושבי הערים המסוקרות, הנתפסות גם כן כיוצאות דופן יחסית ברשימת ערי הפיתוח. שורה ארוכה של ערי פיתוח (ובהן אור יהודה, אור עקיבא, יבנה, כרמיאל וקריית גת) לא הוזכרו כלל במדור במשך השנתיים שנבדקו.

22 מתוך 40 הידיעות (55%) על ערי הפיתוח התייחסו למוסדות בעלי חשיבות לאומית מסוגים שונים (בתי משפט, בתי חולים, אוניברסיטאות, מוסדות תיירות, נמלים ובסיסים צבאיים). חמש ידיעות נוספות עסקו באירועים שחשיבותם העיקרית הייתה ברמה הלאומית (אירועי אוקטובר 2000, פיגועים, ביקור ראש הממשלה). שש ידיעות עסקו בקשיי הקיום של היישובים, במצוקה ובעוני, וידיעה נוספת (על אישה מדימונה שאחזו בה לכאורה הדיבוק) הדגישה את ההיבט ה'פרימיטיבי' וה'אקזוטי'. רוב מוחלט של הידיעות עסקו באירועי אי סדר, ובהם רצח, פשע, תאונות דרכים, פיגועי טרור, שחיתויות מוניציפליות ועוד.

הידיעות על ערי הפיתוח ערכו השוואה מתמדת, גלויה או סמויה, לקבוצות יישוב אחרות. מיקומן של ערי הפיתוח בהיררכיה היה תלוי בנושא הדיון ובקירבה החברתית-אידאולוגית היחסית בין העיתונאים לבין ערי הפיתוח מחד גיסא, ולקבוצת היישוב שאליה הן הושו מאידך גיסא. כך, למשל, כאשר מסגרת הדיון הייתה 'חוק וסדר', וקבוצת ההשוואה הייתה הערים במרכז הארץ, הוצגו ערי הפיתוח כ'מערב פרוע', שנורמות חוק תקינות אינן נשמרות בו. בידיעה שבמרכז עסקת טיעון במשפט רצח בערד, לדוגמה, נכתב: 'עו"ד ציון אמיר: "לעתים בפריפריה התקשורת פחות לוחצת ומפקחת ואז סוגרים עסקאות טיעון מגוחכות"' (23.2.2001). לעומת זאת, כאשר מסגרת הדיון הייתה חברתית-כלכלית, וקבוצת היישוב שאליה הושו ערי הפיתוח הייתה ההתנחלויות, הפכו ערי הפיתוח לקורבן המקופח על ידי הממסד הדואג אך ורק לתושבים שמעבר לקו הירוק. כך, למשל, בידיעה על כביש אשקלון-קריית גת, שכבר הוזכרה בהקשר של סיקור ההתנחלויות, נכתב:

'כביש אשקלון-קריית גת הוא אחד הכבישים היותר מסוכנים. מדובר בעורק מרכזי שהוא בעצם כביש צר ומפותל בעל שני מסלולים בלבד, כאשר ביניהם אין שום גדר הפרדה, שחייבת להיות בכביש כזה לפי כל סטנדרט אירופי. במע"צ אמרו בתגובה כי "עקב בעיות תקציב" מתעכבת עבודת שיפוץ הכביש. [...] "אין תקציב", כי הכסף הולך למקומות

אחרים. הכסף הולך לבינוי נוסף ולכבישים עוקפים בשטחים, שם נבנים הכבישים המפוארים והרחבים ביותר בארץ ישראל' (19.1.2001).

במקרה של ערי הפיתוח לא הפגינו הכותבים אהדה מיוחדת, אך גם לא ביטאו גילויי איבה או תחושת איום מוצהרת כמו בסיקור ההתנחלויות. מרבית הידיעות סיקרו את האירועים באופן אובייקטיבי לכאורה, כאשר הערכים, העמדות והתפיסות המשותפים למרבית הכתבים באו לידי ביטוי באופן סמוי, דרך הקונוטציות והנושאים שנדונו. לא נמצאו ידיעות שהתבססו על ניסיון אישי של מי מבין הכותבים, פרט לאלה שעסקו בתיירות באילת, מה שמצביע שוב על המרחק החברתי בינם לבין מושאי הסיקור.

קיבוצים

מספרן הנמוך של הידיעות שעסקו בקיבוצים (13 מתוך 306, 4.2%) אינו מאפשר גיבוש מסקנות חד-משמעיות בנוגע לדפוסי סיקורם במדור. עם זאת, אפשר היה לזהות כמה מאפיינים משותפים. הנקודה הבולטת והמעניינת ביותר היא שבניגוד להתנחלויות וליישובים הערביים, ההתייחסות לקיבוצים לא הייתה כוללנית. שתי ידיעות בלבד עסקו בקיבוצים כקבוצת יישוב בעלת מאפיינים ייחודיים. שאר הידיעות עסקו באירועים או בסוגיות הנוגעים לקיבוצים ספציפיים, שגם הוזכרו בשמם. הדבר מצביע על הקירבה החברתית הרבה יחסית בין הכותבים לקיבוצים. זו ניכרה בידע האישי שבא לידי ביטוי בחלק מהידיעות ובהעדרם של סטראוטיפים ביחס לקבוצה, מרכיב שכיח בסיקור קבוצות יישוב הרחוקות מן התקשורת.

רוב הידיעות עסקו באירועים או בעניינים ממוקדים, ולא ניכרה בהן גישה מובחנת בעד או נגד הקיבוצים כקבוצה. גם במקרה של ביקורת על התנהלות הקיבוצים, כמו בידיעה שעסקה בשימוש במי מעיין עין גדי על ידי הקיבוץ, הופנו החצים המאשימים באופן ממוקד לעבר הקיבוצים הנדונים (שהוזכרו כמובן בשמם), בלא שהדבר יהווה כתב אישום גורף כלפי הקיבוצים ככלל. ואולם, במקרים שבהם הגנו הכותבים על הקיבוצים, היה היחס אליהם כאל קבוצת יישוב מובחנת. כך, למשל, נכתב כי: 'האגדה על חטיפת ילדי תימן צמחה על רקע העיוות ההיסטורי שהפך את האנשים שבנו את המדינה לעוכרי ישראל והפך מושגים כמו תנועת העבודה והקיבוצים למילות גנאי' (9.11.2001). ניכר כי הכותב מודאג מן הירידה בקרנם של המיתוסים שהוא חש עמם הזדהות אישית, כמו בניין הארץ, והקיבוצים מזוהים אצלו עם מוטיב החלוציות והקמת המדינה. מאזכורים כאלה אפשר להבין כי הקיבוצים קרובים יותר מהבחינות החברתית והאידאולוגית לעולמם של העיתונאים, והם אינם נתפסים כאיום.

ד. דיון

ההבדלים הברורים באופי הסיקור של יישובים שונים ושל קבוצות יישוב שונות מצביעים על תפיסה מובהקת המועברת במדור בנוגע לשאלה מי ראוי להיקרא 'מלח הארץ', ולא פחות מכך – מי אינו ראוי להיקרא כך. מבחינת אופיו של הסיקור ברמת קבוצות היישוב, אפשר לזהות כמה דפוסים. ניכר דמיון רב בהתייחסות ליישובים הערביים ולהתנחלויות באופן כוללני, כאל קבוצות יישוב ייחודיות בעלות מאפיינים המבדילים אותן משאר האוכלוסייה, ובכלל זה העיתונאים. אלא שבעוד ההתנחלויות זכו לסיקור לא אוהד באופן כמעט מוחלט, היחס לערבים היה חיובי הרבה יותר. ערי הפיתוח לא זכו לרוב להתייחסות מוצהרת כאל קבוצת יישוב ייחודית ושונה, אולם ערי פיתוח שנסקרו תוארו כהיפוכה הגמור של תל-אביב המודרנית והנאורה. הידיעות על ערי הפיתוח – בדומה להתנחלויות וליישובים הערביים, אך בשונה מהערים במרכז הארץ – התבססו על אירועים בעלי חשיבות לאומית או על אירועים הקשורים למוסדות, ולא על חוויותיהם האישיות של הכותבים. סיקור הקיבוצים היה, כאמור, מועט יחסית לקבוצות היישוב האחרות, אך ניכר שמרבית הידיעות על הקיבוצים לא התייחסו אליהם כאל קבוצת אוכלוסייה ייחודית, ובמקרה היחיד שבו הייתה התייחסות כזו, היא נכתבה בנימה אוהדת, המצביעה על הקירבה החברתית-אידאולוגית בין קבוצת יישוב זו לבין העיתונאים.

המרחק החברתי-אידאולוגי בין הכותבים לבין קבוצות היישוב היה בעל השפעה מכרעת בכל הנוגע לדפוס הסיקור, אך ראוי להבחין בין ההיבט החברתי וההיבט האידאולוגי. בעוד שבסיקור הערים במרכז וערי הפיתוח הגורם המרכזי שהשפיע על נושאי הסיקור ואופיו היה הקירבה החברתית בין הכותבים לבין התושבים (או העדרה של קירבה כזו), הרי שבסיקור הערבים וההתנחלויות היה המרחק האידאולוגי בעל משמעות רבה יותר. כך אפשר להסביר את העובדה שאף שבשני המקרים – הן של סיקור היישובים הערביים והן של סיקור ההתנחלויות – ההתייחסות לקבוצות היישוב הייתה כוללנית ולא נסמכה על ניסיון אישי, אופיו של הסיקור היה שונה לגמרי: חיובי, אם גם פטרוני מעט, במקרה של היישובים הערביים, ועוין מאוד במקרה של ההתנחלויות.

אין להתעלם גם מזהותם של הכותבים הקבוצים של 'מלח הארץ'. מספר הכותבים במדור היה אמנם רב, אך במרבית הנטל נשא צוות מצומצם למדי. 76 כותבים כתבו בשנים 2000-2001 לפחות ידיעה אחת, אולם מתוך 714 הידיעות שהתפרסמו במדור בשנים אלה, נכתבו 481 (67.4%) בידי עשרת הכותבים הפוריים ביותר (נחמיה שטרסלר, אריה כספי ז"ל, אביב לביא, אוריה שביט, תומר פרת, אביבה לורי, שרה ליבוביץ-דר, עמירה שגב, אביחי בקר ואמיר בן דוד). רוב הכותבים הללו מתגוררים ו/או עובדים בתל-אביב או בסביבתה, וסביר להניח שמקום המגורים, בשילוב עם מיקומה

של מערכת המוסף בתל-אביב, השפיעו על אופיין של הידיעות במדור. גם העובדה שבקרב הכותבים הקבועים אין תושבי התנחלויות, ערי פיתוח או ערבים השפיעה כנראה על אופי זה.

גורם רלוונטי נוסף לדיון באופי הידיעות הוא תפיסת קהל היעד של העיתון. נראה כי במוסף הארץ מאמינים כי הקוראים מתעניינים בעיקר בנעשה באזור מגוריהם (כזכור, רוב קוראי הארץ מתגוררים במרכז), וכי רוב רובו של קהל הקוראים דומה לכותבים ולעורכים במאפייניהם, בתחומי העניין שלהם ובערכיהם. לפיכך ההתמקדות במרכז הארץ, העמדות הפוליטיות השמאליות והדגש על החילוניות המודרנית משקפים במידה רבה הן את מאפייניהם, את ערכיהם ואת אמונותיהם של אנשי המערכת, והן את תפיסתם לגבי מאפייניו, ערכיו ואמונותיו של ציבור קוראי העיתון.

בהארץ בכלל ובמוסף בפרט מודעים לטענות המושמעות תדיר על אופיו האליטיסטי של העיתון. בשנים האחרונות ניכרים ניסיונות לשנות את האופי הזה. ביטויים ניכרים בעמודי החדשות, בעמודי הדעות ובמוספים השונים, ובכללם במוסף השבועי. העיתון מבקר לעתים את התפיסות הרווחות בקרב האליטות החברתיות, הכלכליות, הפוליטיות והתרבותיות במדינה, לפיהן תל-אביב היא המרכז הנאור, המתקדם והמודרני, ואילו הפריפריה היא אזור נידח ופרימיטיבי. עדות לביקורתיות זו נמצאה לעתים בתת המדור 'כיכר המדינה', בשולי 'מלח הארץ', שבו הובאו ציטוטים משעשעים מהתקשורת של השבוע שקדם למדור, תחת כותרת ביקורתית החושפת את רבדיו הסמויים והבעייתיים של הציטוט. בכמה מקרים התייחסו ציטוטים ב'כיכר המדינה' בדיוק לנושאי מחקר זה. למשל:

דן שילון בעצמו הודה בפניי: "בזכותך הכרתי עולמות חדשים: בית שאן, נתיבות" (יעקב יונה, לשעבר חבר מועצת הרשות השנייה. הובא תחת הכותרת 'גיאוגרפיה' ב-16.3.2001).

'כשאני נוסעת לבאר שבע, אנשים רגילים, לא חשובים ומפורסמים, ניגשים אלי ומדברים איתי' (ג'ודי ניר-מוזס-שלום. הובא תחת הכותרת 'ספארי' ב-19.1.2001).

אירוני מעט לראות שאותן תפיסות המועברות בציטוטים אלה, שהובאו ב'מלח הארץ' כדוגמה להתנשאותם של חברי אליטות פוליטיות, חברתיות ותקשורתיות, הועברו לעתים קרובות גם בידיעות שהתפרסמו ב'מלח הארץ' עצמו.

ה. אחרית דבר

ב-2 בנובמבר 2001 פרסם העיתונאי דורון רוזנבלום, כותב קבוע במוסף הארץ, מאמר שכותרתו 'רוח הזמן', ועניינו 'ארבעה ביטויים שהעיפה לעברנו' רוח זו. המאמר

התפרסם במוסף הארץ, מיד לאחר המדור 'מלח הארץ'. אחד הביטויים שבהם עסק רוזנבלום היה 'מלח הארץ'. וכך כתב:

לאחרונה, בהעדר דבר שימתיק את ימינו, אנחנו מתנחמים ב"מלח הארץ" – הביטוי המציין את מעט הטוב והמובחר שנותר במקומותינו, לרוב בדמותם של אישים מסוימים, נכחדים והולכים. ביטוי זה לקוח מ"הברית החדשה", מדברי ישו שבהם לא סתם שיבח את תלמידיו, אלא תבע מהם להיות "מלח הארץ", ועוד הזהיר שאם יאבדו את טעמם ויהפכו לתפלים – יושלכו ויהפכו למרמס רגלו, ולא יצלחו לשום דבר. [...] דימוי נאה זה משמש בכל מקום לתיאור תמצית הטוב, העילית שבחברה; אך בעוד שבתרבויות אחרות נזרה "מלח הארץ" בנדיבות רבה, והוא חובק דמויות מגוונות ולעתים מקבל משמעויות אירוניות – הרי אצלנו המשמעות מצומצמת, אקסקלוסיבית וחמורת סבר, וגם ארצית משהו. כאן הכוונה לא סתם ל"בחור טוב", בעל כישורים מצוינים ותרומה לחברה – אלא בעיקר ל"איש שטח" פשוטו כמשמעו: מי שספק שחק את סוליותיו בסלעי ים המלח, ספק הרווה את רגבי הארץ במליחות זיעתו. [...] בקמצנות, בקורט-קמצוץ, נבזק אפוא "מלח" הארץ הישראלי. וכדי להתחיל להבין מי יכול להימנות עם הקומץ הנבחר הזה, יש בראש ובראשונה לבדוק – בשיטת האלימינציה – מי אינו רשאי להתהדר בתואר אצולה זה: למשל – האם נטולי כושר קרבי, שלא שירתו ביחידת עילית, רשאים להיקרא "מלח הארץ"? הרי עצם הביטוי עלול להזיק ללחץ הדם של פדלאות אלה. האם יונה פוליטית, שאינה גורסת גירוש ערבים וסיפוח החורן והבשן, רשאית לשאת בתואר? אולי רק כבדיחה ועלבון. ומה לגבי אינטלקטואלים, סופרים, מדענים, אנשי אקדמיה, אמנים? מישהו מעלה אצלנו בדעתו לכנות "מלח הארץ" איזה יוצר חשוב, אוהב ארצו? או דמות ילידית אשר כוחה באיזו המצאה מדעית, ביצירה רוחנית, או בהישגי הרוח? יתרה מזו: מתי נתקלנו לאחרונה בדמות ישראלית נוחה לבריות, סובלנית ומתונה בדעותיה, שנקראה "מלח הארץ" הודות למפעל שיצרה, שמחה שהביאה, שלום ופיוס ששיחרה, תרומה שתרמה לחברה האזרחית? ועוד: האם על "מלח הארץ" יכולים להימנות לא יהודי, או אשה, או תושב מרכז הארץ, או חובבי גבינות ויין, או דמות שנולדה אחרי תש"ח? [...] ועל כך נאמר (או צריך להיאמר): לטוב או לרע – אמרו לי מיהו "מלח הארץ", ואומר לכם מה היא הארץ.

דומה שהמחקר הנוכחי משיב על שאלותיו של רוזנבלום, לפחות בכל הנוגע לעמדתם של כותבי 'מלח הארץ'. מעניין לראות כי האבחנות של רוזנבלום לגבי מי שאינו יכול להיחשב ל'מלח הארץ' בקרב כלל הציבור תואמות כמעט אחת לאחת את האבחנות של כותבי מוסף הארץ לגבי מי שדווקא ראוי להימנות בקהל זה. ובפרפרזה על דברי רוזנבלום: אמרו לנו מיהו 'מלח הארץ', ונאמר לכם מה הוא הארץ.

מקורות

- אברהם, א. (2001). ישראל הסמויה מעיני התקשורת: הקיבוצים, ההתנחלויות, ערי הפיתוח והיישובים הערביים בעיתונות. ירושלים.
- גרדוס, י' (1986). 'ריכוזיות וביזור, מרכזים ופריפריות בחברה הישראלית'. רבעון לכלכלה, כרך 126, עמ' 496-499.
- דברי הכנסת החמש עשרה (2002). הישיבה המאתיים שמונים ושמונה, 20 בפברואר 2002, הצעת חוק הגבלת בעלויות צולבות בתקשורת, התשס"ב – 2002; הצעת חוק מניעת מונופולים וקרטלים בתקשורת, התשס"ב – 2002 (קריאה ראשונה). הורוביץ, ד', וליסק, מ' (1990). מצוקות באוטופיה: ישראל – חברה בעומס יתר. תל-אביב.
- כספי, ד', ולימור, י' (1998). המתווכים: אמצעי התקשורת בישראל 1948–1990. תל-אביב. ליפשיץ, ג' (1990). ערי הפיתוח: בסיס חדש לתכנון מדיניות. ירושלים.
- קימרלינג, ב' (1995). בין מדינה לחברה: סוציולוגיה של הפוליטיקה. חלק א. תל-אביב.
- Berger, P. L., & Luckmann, T. (1966). *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge*. Garden City, NY.
- Dahlgren, P., and Chakrapani, S. (1982). 'The Third World on TV News: Western Ways of Seeing the "Other"', in: W. C. Adams (ed.), *Television Coverage of International Affairs*, pp. 45-63. Norwood, NJ.
- Davis, D. K. (1990). 'News and Politics', in: D. L. Swanson & D. Nimmo (eds.), *New Directions in Political Communication: A Resource Book*, pp. 147-182. London.
- First, A. (1998). 'Who Is the Enemy? The Portrayal of Arabs in Israeli Television News.' *Gazette*, Vol. 60, pp. 239-251.
- Fishman, M. (1980). *Manufacturing the News*. Austin, TX.
- Gans, H. J. (1979). *Deciding What's News*. New York.
- Gitlin, T. (1980). *The Whole World Is Watching: Media in the Making and the Unmaking of the New Left*. Berkeley.

- Hall, S. (1995). 'The Whites of their Eyes: Racist Ideologies and the Media.' In G. Dines & J. M. Humez (eds.), *Gender, Race and Class in Media: A Text-Reader*, pp. 18-22. Thousand Oaks, CA.
- Hallin, D. (1986). *The 'Uncensored War': The Media and Vietnam*. Berkeley.
- Herzog, H., & Shamir, R. (1994). 'Negotiated Society? Media Discourse on Israeli-Arab Relations.' *Israel Social Science Research*, Vol. 9, pp. 55-88.
- Hoare, A. G. (1991). 'Making the News: Spatial and Non-Spatial Biases in British Parliamentary Reports of the Rowntree-Mackintosh Takeover.' *Geografiska Annaler*, Vol. 73B (2), pp. 95-109.
- Jakubowicz, A., Goodall, H., Martin, J., Mitchell, T., Randall, L., & Seneviratne, K. (1994). *Racism, Ethnicity and the Media*. Sydney.
- Shoemaker, P. J., & Reese, S. D. (1996). *Mediating the Message: Theories of Influence on Mass Media Content*. White Plains, NY.
- Van Dijk, T. A. (1988). *News Analysis: Case Studies of International and National News in the Press*. Hillsdale, NJ.

